

SZEMLE

VON DER REVOLUTION ZUR REAKTION

Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49

A bevezető tanulmányt írta, a forrásokat összegyűjtötte, válogatta, sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser és Lenkefi Ferenc közreműködésével

Szerkesztette Christoph Tepperberg és Sziij Jolán
az Osztrák–Magyar Akcióalapítvány támogatásával

(Argumentum Könyvkiadó, Budapest – Bécs, 2005. 878 o.)

A közel ezeroldalas kötet hosszú idő óta az első kézzelfogható kísérlet, hogy osztrák és magyar történészek egymással karöltve kezdjenek közös múltunkkal foglalkozó részletes bemutatás kidolgozásába. A dolog szépségét csak tovább növeli, hogy nem „a boldog békeidők” korszakából (a folyamatosan feldolgozás alatt levő közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek idejéből) választottak témát rendkívüli vállalkozásukhoz, hanem a közös múlt (mindkét fél számára) egyik legfájóbb és a legeltérőbb megközelítési módokra lehetőséget adó időszakát, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc röpké másfél évét dolgozták fel.

A monumentálisnak mondható kötet egyfelől egy rendkívül érdekes tanulmányban összegzi történetírásunk legújabb nézőpontját az eseményekkel kapcsolatban, másfelől pedig a kötetet összeállítók közlik a tanulmány mondanivalóját alátámasztó legalapvetőbb forrásokat is a korszakból. Ezzel a vállalkozás folytatja a Hadtörténelmi Levéltár által – a 150. évfordulóra – már 1998-ban megkezdett forráskiadási koncepciót, mely szerint minél szélesebb kutatói, olvasói és érdeklődői körrel kell megismertetni magukat az eredeti iratokat. (Lásd: *Saját kezébe, ott, ahol ... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból.* Szerk. Farkas Gyöngyi) Jelen német nyelvű forráskiadvány azonban, megelőlegezve recenzensi véleményünket, messze túlmutat a korábbi magyar vállalkozás keretein, és így joggal mondhatjuk, hogy nagymértékben megkönnyíti a korszak kutatóinak további munkáját és hiánypótló vállalkozásként szá-

mos újabb, elmélyült vizsgálódás kiindulópontjává válhat.

A kötet jelentőségére való tekintettel e helyütt pár gondolat erejéig érdemes megemlékeznünk keletkezéstörténetéről, illetve szerzőiről is. A kötet ötlete – a már említett 1998-as forráskiadványból kiindulva – a budapesti Hadtörténelmi Levéltár és a bécsi Kriegsarchiv vezetőinek elszántságából született, melyet az Aktion Österreich–Ungarn alapítvány is támogatott. Így a kiadás főleg a két igazgató, Sziij Jolán és Christoph Tepperberg érdeme.

A forráskiadvány törzsanyaga valójában két szaktekintély munkáját dicséri, ugyanis a források kiválasztása, a tudományos igényességgel, ugyanakkor olvasmányosan megírt bevezető tanulmány és a rendkívül részletes irodalomjegyzék Hermann Róbert és Thomas Kletečka tollából származik, akik hosszú évtizedes szaktapasztalattal rendelkeznek a történeti források publikálása terén. Munkájukat Bécsben Elisabeth Gmoser, míg Budapesten Lenkefi Ferenc segítette a források átírása, feldolgozása és kiadásra előkészítése során.

A közel ötven oldalas bevezető tanulmány nem csak a magyar forradalom és szabadságharc szemszögéből vizsgálja a forrásállagokat, hanem sokkal szélesebb látókörbe ágyazva, az egész birodalomra kitekintve igyekszik felvázolni a végbement eseményeket. Külön érdekességet ad a tanulmánynak, hogy a Habsburg-birodalombeli forradalmak kirobbanását megelőző reformkorszak (illetve Vormärz) bizonyos engedékenységet a birodalom rendkívül rossz pénzügyi helyzetére vezet vissza. A szerzők szerint Karl Friedrich von Kübeck báró pénzügyi tervei magukba foglalták a

rendeknek adandó különböző engedményeket is, melyek az adott pillanatban „a politikai rendszerrel szemben gyakorolt kemény kritikának” voltak tekinthetők. Sőt, új fénybe helyezve Metternich eddigi karakterét, a szerzők elképzelhetőnek tartják, hogy a pillanatnyi helyzet megoldása érdekében hajlandó lett volna a rendi ellenzéknek tényleges engedményeket tenni, mint azt a március 12-én szentesített legfelső kézirat is mutatja. Azonban akkor már késő volt. „Kitört a vihar,” mely a császárvárosban véres küzdelmek során, míg a magyar fővárosban a jól ismert úton és módon hozta meg a politikai fordulatot. A szerzők ugyanakkor rávilágítanak, hogy a pesti forradalom önmagában „kevés lett volna a változások keresztülviteléhez. Az eredmények rendszerbe foglalásához szükség volt a Bécsbe utazó országgyűlési delegáció sikerére,” melyet természetesen elősegítettek a birodalom minden részéből érkező hírek. Az áprilisi törvények részletes ismertetését követően egy roppant érdekes problémára világít rá a tanulmány, bemutatja a birodalmi egység és a birodalmat alkotó egyes országrészek önállóságának tisztázatlan kérdéseit. Itt nem csak a létrejövő független magyar kormányzat törvényileg le nem fektetett kompetenciáiból adódó vitákra (hadügy, pénzügy, unió Erdélylyel, a horvát kérdés, külpolitika) térnek ki a szerzők, de tárgyalják Lombardia és Velence kérdését, valamint a Habsburg Birodalom egységétől elválaszthatatlan német kérdést is. Az utóbbi, a magyar iradalomban kevésbé feldolgozott kérdéskörrel kapcsolatban igen fontos a tanulmány János főherceg szerepével és indirekt módon a Frankfurti Nemzetgyűléssel kapcsolatos megállapítása: „...egy nem felelős kormányzó megválasztásával, aki ráadásul még osztrák herceg, egyértelműen támogatta a nagynémet elképzelést és elutasította a radikálisan demokratikus tendenciákat.” A német egység frankfurti elképzelések szerinti megvalósítása, a nagynémet megoldás (mely magába foglalta volna a kelet-porosz tartományokat és Schleswiget is), azonban elfogadhatatlannak mutatkozott Bécs számára, „Mivel az osztrák császári állam azon területei, melyek nem voltak részei a Német Szövetségnek (Deutscher Bund), az új német birodalmon kívül maradtak volna, ez rövidebb-hosszabb távon a Habsburg Birodalom széthullását jelenthette volna.” Ebből a részből paradox alaphelyzetből érthető meg a bécsi

kormányzat német kérdéssel kapcsolatos politikája. (A recenzens ugyanakkor e helyütt hiányolta a magyar külpolitikai törekvések felvillantását, a Budapest és Frankfurt között eleinte fennálló kiemelkedő viszonyra történő utalásokat, valamint azt, miként is foglalt állást a magyar kormányzat a nagynémet elképzelésekkel kapcsolatban.)

A tanulmány második része a fegyveres konfliktus kitörésével és eseményeivel foglalkozik – melynek német nyelvű összegzését nagymértékben megkönnyítette Hermann Róbert erre vonatkozó korábbi kiterjedt történetírói munkássága. Az itt tárgyalásra kerülő kérdések közül érdemes kiemelni azt a „semleges, külső szemlélő” típusú megközelítést, melyet a szerzők mindvégig alkalmaznak, a pozitívista történetírás hagyományait felelevenítve –, nemzeti és érzelmi hovatartozás nélkül – a tények előtérbe állításával mutatják be a történeteket. A recenzens itt csak az események gyors egymásutániságát és ismételtlen a főhadszíntérré történő koncentrációdat tudja kifogásolni, miszerint nem kerül részletesebben bemutatásra a horvát sereg felvonulása, a pákozdí és schwechati összecsapás, az erdélyi és felvidéki események, valamint Windischgrätz herceg tábornagy téli hadjáratának mozzanatai. (Épp a közölt rengeteg forrásanyag tekintetében éreztük volna szükségét bővebb – egy-két mondaton túlmenő – tárgyalásnak, hiszen a dokumentumok megértését is segíthette volna, ha többet megtudunk a tanulmányból, minthogy „Miután a kérdés rendezése a fegyveres konfliktus irányába mutatott, Alfred von Windischgrätz herceget szemelték ki a konfrontáció végrehajtására. Windischgrätz 1848. december közepén kezdte meg hadműveleteit és már 1849. január 5-én bevonult Budapestre.”)

Az 1848 őszi-téli események igen szűkszavú taglalásával ellentétben „A fordulat, avagy a magyar csoda” alcím alatt bemutatásra kerülő 1849 eleji események már sokkal több információval szolgálnak – a történesek lezajlásában nem túlzottan járatos érdeklődők számára is. Nem csak a főparancsnok és a bécsi kormányzat konfliktusáról értesül az olvasó az elfoglalt területek berendezkedésével kapcsolatban, megismerheti a magyar hadseregben végbemenő fejleményeket, a tisztikar felbomlásának veszélyét, Görgői összeütközést, a Debrecenben berendezkedő magyar kormányzat elképzeléseit

és a tényleges hadügyi lépéseket az egyes se-regtesteknél. Ugyancsak – a korlátozott kere-tek között – részletesen ismerhetjük meg a si-keres magyar tavaszi hadjárat nyomán kibon-takozó bécsi kormányzati kritikát és Win-dischgrätz leváltásának körülményeit.

Ezt követően a szerzők a cári intervenció kérdését taglalják, ebben is kiemelt figyelmet fordítanak Felix Schwarzenberg herceg mi-niszterelnök szerepének, aki – a források és a szerzők szerint – titokban, a teljes kabinet megkerülésével folytatta tárgyalásait. „Így miniszterkollégái még abban a szakaszban is, amikor már nem az volt a kérdés, hogy lesz-e, hanem hogy mikor és milyen körülmények között következik be az orosz intervenció, el-leneztek ezt a beavatkozást.” Igaz, eredmény-telenül, hisz a szerzők is rámutatnak, hogy a kérdés, részben az új főparancsnok, Ludwig von Welden báró altábornagy sürgetésére, részben Ferenc József és Schwarzenberg hát-tértárgyalásai nyomán, már rég eldőlt, amikor a miniszterelnök „lakonikus rövidséggel” tá-jékoztatta a kabinetet a segélykérésről. A vár-ható orosz intervenció ellenére Weldent fel-mentették, mint ismert, helyére Julius von Haynau báró került. Az azonban már kevésbé ismert, hogy a katonai vezetés rendezésével párhuzamosan sor került a civil közigazgatás átalakítására is. Alexander Bach belügymi-niszter nyomására (az erdélyi szász) Carl von Geringer bárót nevezték ki miniszteri biztos-ként az ország élére, valamint hogy Bach és köre kidolgozta az ún. „eljáráselméletet” (Verwirkungstheorie), mely szerint a későbbi-ekben szó sem lehet bárminemű magyar önál-lóságáról. Törekvéseik célja az volt, hogy „a hagyományos magyar alkotmányos rendet megszüntessék, a magyar ókonzervatívok gon-dolatait és befolyását kiküszöböljék és a köz-igazgatást teljes egészében a hadsereg, vala-mint a császári kabinet felügyelete alá he-lyezzék.”

A szerzők ezen fejtegetései – noha a törté-netírás számos ismert momentumára támasz-kodnak – összességében mégis korszerű és új szintézist adják az eseményeknek. Ugyanezt mondhatjuk el a Kossuth által keresztülvitt trónfosztást követő események részletes tár-gyalásáról is, melyek során ismétlen széles látókörbe ágyazva, az egész birodalomra kite-kintve olvashatunk a magyar külpolitikai tö-rekvésekről, az olmtüzi oktrojált alkotmány-ról, a magyar-román közeledésről. Érdekes,

hogy noha a források hadtörténelmi szem-pontok alapján kerültek kiválogatásra, a ta-nulmány e helyütt ismét „sántít,” hiszen úgy tűnik belőle, mintha a magyar nyári hadjárat eseményei mindössze a főparancsnokság kö-rüli különböző hercehurcákra korlátozódtak volna, és igazából sem a szembenálló felek erejével, sem a különböző csapatmozgásokkal nem ismerkedhetünk meg. Annál fontosabb és érdekesebb a világosi fegyverletétel előzmé-nyeinek részletes taglalása, majd pedig a ta-nulmányt záró kitekintés, „Arad: a leszámó-lás” cím alatt.

A bevezető tanulmányt majd ötven olda-las (!) szakmai irodalomjegyzék zárja, mely-ben megtalálhatók a szabadságharc történeté-re vonatkozó legfontosabb (elsősorban) ma-gyar, német és angol nyelvű munkák, így se-gítséget nyújthat a korszak kutatóinak az elmélyültebb vizsgálódáshoz. Ugyanilyen funk-ciót tulajdoníthatunk a számos forrásközlés-ből hiányzó alapos „glosszáriumnak” és rövi-dítésjegyzéknek, melyben a szerzők a forrá-sokban előforduló idegen nyelvű, vagy mára már elavult kifejezéseket, fordulatokat, vala-mint az egyes korabeli (illetve általuk alkalmazott) rövidítéseket gyűjtötték egybe.

Az ezt követő források szinte teljes egé-szében lefedik a szabadságharc eseményeit, az első dokumentum 1848. május 7-éről datá-lódik, míg az utolsó, 384. irat (!) 1849. szept-ember 27-ével, Komárom kapitulációjának előkészítésével zárja a kötetet. A források fel-dolgozása, jegyzetelése a legszigorúbb forrás-kritikai elemzést is kiállja. Az egyetlen felró-ható (?) hiányosság, hogy a szerzők nem követték nyomon az egyes források sorsát, így nem jelzik, hogy mely esetekben van szó másod-, harmadközlésről, illetve, hogy a koráb-ban már megjelent dokumentumok hol láttak napvilágot. (Mindez persze érthető, ha figye-lembe vesszük a közölt források számát, és azt a szinte megszámlálhatatlan forráskiad-ványt, mely a forradalom és szabadságharc korszakával foglalkozik.) A források igazából – érthető módon – szeptember hónaptól kez-dődően szaporodnak meg, az azt megelőző időszakból csak néhány jelentés és stratégiai terv szerepel a közlések között. Ugyanakkor az 1848 szeptember és december közötti idő-szakra mindösszesen 50 forrás vonatkozik, ami, az összforrásszámot tekintetbe véve, szá-munkra kevésnek tűnt, ám ezek a beszámolók és jelentések alapjaiban végigkövetik az erd-

lyi, délvidéki, felvidéki, valamint a főhadszíntéren végbemenő történéseket. Az 1849-es esztendőre válogatott források a főbb események mellett a korszak kutatói számára apróbb részjelentések halmazát és megszámlálhatatlan, a további kutatásokat elősegítő, kiegészítő forrást tartalmaznak.

Az apróbb kritikai észrevételeket teljes mértékben ellensúlyozza az a hihetetlen apparátus, mellyel a kötet zárul. Forráskiadványok esetében is ritkán találkozni ily aprólékosan, szakmai odafigyeléssel és a források iránti „szeretettel” összeállított regiszterekkel. Nem csak egyszerű személy- és helységnevmutatót állítottak össze a kötet szerzői (szerkesztői), de ezt kiegészíti egy igen alapos tárgymutató (olyan címszavakkal, mint pl. pénzügyek, betegségek, kitüntetések, kormányzat [külön osztrák, magyar], hajók, ellátmány, stb.), valamint ezen túlmenően egy mutató az egyes katonai szervekről, hadseregekről, kötelékekről és csapattestekről. Ez utóbbi az, amely minden további kutató munkáját roppant mértékben megkönnyítheti, hisz immár ki-ki köny-

nyúszerral megkeresheti a feldolgozandó témájában előforduló egyes (gyalogos, lovas, tüzér-, népfelkelő-, nemzetőr-, műszaki, kiegészítő- önkéntes) egységekre vonatkozó forrásokat!

A kötet végül 16 korabeli ábrázolás reprodukciójával zárul, melyekről azonban a rajtuk látható események kivételével nem tudhat meg semmit sem az olvasó.

A recenzens e helyütt – szakmai elfogultsága és kiolthatatlan érdeklődése következtében – szívesen olvasott volna a köztett források lelőhelyéhez hasonlóan a képek eredetéről, szerzőségéről és fellelhetőségéről is néhány sort.

Összegezve mindazt, mit elmondunk, ismételtén csak gratulálni tudunk a kötet alapötletéhez, a kiválogatott források széles skálájához, a feldolgozás kiemelkedő szakmaiságához és a külalakjában is igényes munka elkészítéséhez. Utóbbi megállapítás egyúttal a kötetet gondozó kiadót is dicséri.

Zachar Péter Krisztián

JOCHEN OLTMER (HRSG.)

KRIEGSGEFANGENE IM EUROPA DES ERSTEN WELTKRIEGES

(Verlag Ferdinand Schöningh GmbH., Paderborn – München – Wien – Zürich, 2006. 309 o.)

A mai kor embere számára szinte elképzelhetetlen, hogy hónapokra, sőt akár évekre megfosszák szabadságától és egy idegen országban hadifogolyként raboskodjon, meglehetősen sanyarú körülmények között várva sorsának jobbra fordulását, bízva az éppen zajló háború, illetőleg hadjárat mielőbbi befejeződésében és reménykedve a hön áhított hazatérésben.

Az utóbbi időben a történészek körében igen elterjedt kifejezéssel „a XX. század öskatasztrófájának” nevezett első világháborúban az óvatos becslések szerint is nyolc–kilencmillió katona esett az egymással szemben álló hadviselő felek fogságába. A világhégésben részt vett államok számára ennek a hatalmas embertömegnek a tömeges internálása korábban ismeretlen mértékben vetett fel katonai, szervezeti, biztonságpolitikai kérdése-

ket. A különböző kül- és belpolitikai érdekek érvényesítéséhez az idegen katonák fogva tartása új eszközt kínált. A foglyok kényszer-munkásokként történő alkalmazása a munkaerőhiányban szenvedő hadigazdaságoknak további, új perspektívákat nyitott. A világháború befejezése nem jelentette egyben a probléma megoldását is. Az utolsó német, osztrák, magyar, orosz hadifoglyok például csak 1922-ben tértek vissza régi, vagy időközben már új határok közé szorított hazájukba.

A német nyelvű tanulmánykötet szerzői és szerkesztői az első világhégés alatti hadifogság különböző nézőpontokból történő vizsgálatát tűzték ki célul. A könyvben három nagy témakör köré csoportosítva találunk írásműveket.

Az előszó után *Jochen Oltmer* bevezető tanulmányát olvashatjuk, amelyben a hadifogság szerepét és annak tapasztalatait foglalja